

Основні чинники суспільної активності людей похилого віку

О. Г. Піонтківська

Кафедра соціальної роботи, факультет психології, Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Corresponding author. E-mail: OlenaPiontkivska@gmail.com

Paper received 03.09.17; Accepted for publication 10.09.17.

Анотація. Статтю присвячено аналізу чинників підвищення суспільної активності людей похилого віку. Нагальність дослідження обумовлена тим, що питання підтримки та розвитку суспільної активності людей похилого віку є актуальним, але недостатньо дослідженим. Зважаючи на це, виникає потреба у вивченні чинників суспільної активності людей похилого віку. У статті представлені результати дослідження основних чинників суспільної активності людей похилого віку. Окреслені шляхи подальшого використання отриманих результатів.

Ключові слова: люди похилого віку, соціальна активність, суспільна активність людей похилого віку, чинники активності.

На сьогоднішній день серед світових демографічних процесів одну з провідних ролей має процес старіння населення. «Старіння населення – одна з домінуючих тенденцій ХХІ століття», – говориться в доповіді Фонду ООН в області народонаселення. Останні декілька років проблема старіння населення планети обговорюється багатьма міжнародними організаціями та міжнародними науковими центрами, однак особливості демографічного старіння, його вплив на різні сфери життя населення в країнах, які перебувають на складному перехідному етапі розвитку, на нашу думку, досліджені недостатньо. Задля зменшення негативного впливу даної тенденції, на нашу думку, актуальним є дослідження феномену соціальної активності людей похилого віку, а особливо чинників, що впливають на підвищення та зниження суспільної активності. Ми вважаємо, що хибно сприймати людей похилого віку як тих, хто пасивно чекає кінця життя та не має значущої ролі в суспільстві. Цей період може бути повноцінним етапом життя та розвитку особистості, продовженням її соціальної активності. Саме тому виникає потреба дослідження сутності соціальної активності людей похилого віку, соціально-психологічних чинників її розвитку та підтримки.

Загалом природу та сутність феномену соціальної активності, її структуру та загальні закономірності розвитку вивчали К. О. Абульханова-Славська, Є. О. Ануфрієв, О. М. Леонтьєв, А. В. Мудрик, Т. М. Мальковська, В. А. Петровська, С. Л. Рубінштейн та інші. В українській науковій парадигмі деякі аспекти соціальної активності розкриті у працях О. В. Безпалько, С. Л. Грабовської, В. В. Радули, В. О. Татенка, М. М. Стадника, О. О. Якуби та інших.

Традиційно у вітчизняній психології соціальна активність досліджувалася на молодіжній вибірці (А. Н. Агафонов, І. А. Дралюк, Т. Г. Ємельянова, Е. М. Кандалина, С. Л. Комарова, Т. Н. Мальковська, Є. М. Мануйлов, А. В. Мурзіна, М. В. Уйсімбаєва, Л. З. Бекдамірова). Проте останнім часом з'являються роботи, присвячені вивченню соціальної активності і людей похилого віку (Г. М. Андрєєва, Л. І. Анциферова, Е. А. Берецкая, Н. Ф. Дементьєва, Н. В. Зоткін, О. В. Краснова, Т. А. Купріянова, Е. В. Щаніна, Н. В. Ліфарева, Т. В. Скорик), що набувають особливого значення у зв'язку із всесвітньою тенденцією старіння населення та розробкою нової моделі «активного» старіння. Способи реалізації культурних та творчих потенціалів, можливості самореалізації у літньому

віці розглядали Р. А. Андріанова, В. І. Андрєєв, Л. І. Анциферова, М. В. Бородіна, В. З. Дулікова, М. Ноланс, О. В. Тополь, В. Франкл, Ж. В. Хозіна, І. С. Якиманська та інші.

У даній статті ми хочемо представити результати аналізу факторів, що впливають на підвищення та зниження активності людей похилого віку.

Емпіричну базу дослідження складала вибірка з 120 осіб похилого віку з числа непрацюючих пенсіонерів (60-75 років). З них 60 осіб (37 жінок, 23 чоловіків), які активно займаються культурно-дозвіллевою, навчальною та громадською діяльністю, будучи учасниками благодійних фондів «Життєлюб» та «За виживання»; та 60 осіб (33 жінки та 27 чоловіків), які не є членами жодних об'єднань та організацій. Емпіричне дослідження проводилося за допомогою методів: спостереження, анкетування, інтерв'ювання, тестування, зокрема методика САН, методика експрес діагностики самооцінки, діагностика направленості особистості «альтруїзм-егоїзм», шкала соціальної підтримки, методика «Ціннісні орієнтації», Методика визначення життєвих цінностей особистості (Must-test). Математико-статистичний аналіз здійснювався за допомогою «Microsoft Excel 2007».

За результатами емпіричного дослідження ми отримали наступні порівняльні дані. Люди похилого віку, що є суспільно активними мають вищі показники за всіма показниками методики САН і демонструють високий рівень самопочуття, активності та настрою. У людей похилого віку, яке не задіяні у жодній соціальній активності показники за всіма шкалами знаходяться на низькому рівні. Також суспільно активні люди похилого віку мають високий та середній рівні самооцінки, суспільно неактивні люди похилого віку загалом демонструють низький рівень самооцінки. Суспільно активні люди похилого віку мають альтруїстичну направленість, в той час як суспільно неактивні люди похилого віку – егоїстичну. Також загальний рівень соціальної підтримки суспільно активних людей похилого віку є значно вищий за рівень підтримки у другій групі. Під час дослідження були виявлені розбіжності у структурі ціннісних орієнтацій представників двох груп вибірки.

За допомогою кореляційного аналізу нами встановлені психологічні детермінанти зростання соціальної активності людей похилого віку. Так на підвищення активності впливає: зростання самопочуття, зростання/підвищення настрою, зростання значущості мате-

ріального забезпечення життя, зростання ролі волі (самостійності, незалежності), зниження показника альтруїзму, зростання особистісної значущості, ствердження впевненості у власних силах, зростання значущості вихованості, зростання потреби у продуктивності життя, зниження значущості педантизму (акуратності), зростання значущості чуйності та турботливості, зниження потреби самоствердження через прагнення суспільного визнання, зростання важливості дружніх взаємин, дружньої підтримки, підтримки з боку сім'ї та інші фактори.

Отримані результати можна пояснити наступним чином. При підвищенні самопочуття, а як наслідок і настрою, рівень активності особистості підвищується через появу додаткових ресурсів для нових звершень. Гарний настрій та самопочуття людей похилого віку дає їм пошук нових шляхів виходу енергії, так хтось з завзяттям займається онуками, хтось городом, хтось творчістю, а хтось займається суспільною активністю. Також у суспільно активних людей похилого віку прослідковується зростання ролі, цінності міцного здоров'я адже завдяки йому забезпечується і загальна можливість бути активним, включеним у різну діяльність і безпосередньо гарний настрій.

Підвищення матеріального забезпечення також позитивно впливає на покращення суспільної активності людей похилого віку, адже відсутність матеріальних проблем дає змогу людям похилого віку займатися тією активністю яка їм до вподоби. Вони не змушені працювати на роботі, що не подобається тільки заради грошей, або шукати додатковий заробіток задля купівлі щоденно необхідних речей, наприклад їжі. Забезпечення первинні потреби дають поштовх до забезпечення потреб більш високого рангу. Так суспільна активність може задовольняти потребу у визнанні, повазі та самоактуалізації.

Також на підвищення рівня активності впливає зростання ролі волі, самостійності та незалежності. Це пов'язано із тим, що суспільна активність є загалом самоініційованою активністю, вона виникає та виконується за власним бажанням та ініціативою виконавця і її успішність залежить від ступеню самостійності та завзятості людини, що нею займається. Так можна зробити припущення, що люди похилого віку які є суспільно активними є більш незалежними від чужих думок, вольовими та самостійними у прийнятті рішень. Цю тенденцію підтверджує і те, що при підвищенні активності людей похилого віку зростає сміливість у відстоювання власної думки та життєвої позиції.

Наступним пунктом, що впливає на підвищення активності є зниження показника альтруїзму. Ми вважаємо, що дана тенденція виникає через задоволеність у суспільно активних людей похилого віку потреби у прояві альтруїзму. Адже сама направленість їх діяльності говорить про бажання допомоги іншим та змінити світ на краще, а активність у цьому напрямі допомагає задовольнити цю потребу. Але в той же час для людини похилого віку, що займається суспільною активністю продовжують бути цінними прояви чуйності, турботи, толерантності, ввічливості та вихованості. Ці якості визначають характер відносин людини з іншими та світом та спосіб взаємодії з ними.

Зростання власної значущості та ствердження впевненості у власні сили також позитивно впливає на рівень суспільної активності людей похилого віку, адже як і гарне самопочуття та настрої, це дає людям похилого віку відчувати збільшення обсягу власних сил та можливостей у здійсненні суспільно важливої діяльності. Відчуваючи власну значимість у суспільстві та певну відповідальність перед ним, люди похилого віку все більше включаються у різні активності, в тому числі суспільну, громадську, тим самим доводячи свою користь для суспільства. Адже зараз існує стереотип, що люди похилого віку є тягарем для суспільства і після виходу на пенсію їх користь для суспільства мінімальна. А шляхом суспільної чи громадської активності в них є змога довести зворотне.

Зважаючи на все вище описане, можна також пояснити і тенденцію при якій знижується потреба у самоствердження через суспільне визнання. Тобто коли людина похилого віку відчуває, що значиме оточення визнало її рівною собі по силам та можливостям, або продовжує визнавати її такою і після виходу на пенсію, то людині похилого віку не треба нічого доводити. Продовжуючи брати активну участь у житті суспільства та відчуваючи суспільне визнання, потреба у самоствердженні та повазі з боку інших у людини похилого віку знижується. Що і підтверджують знайдені нами кореляційні зв'язки між підвищенням суспільної активності та зниженням потреби у зовнішньому визнанні як джерела самоствердження особистості.

Також підвищення активності у людей похилого віку відбуваються за рахунок зростання важливості дружніх взаємин, дружньої підтримки, зростання важливості підтримки з боку сім'ї, дітей та зростання загального рівня соціальної підтримки та взаємопідтримки. Тобто відчуваючи підтримку з боки родини та друзів, люди похилого віку значно частіше та з більшим бажанням включаються у суспільну активність. Відчуваючи підтримку від сім'ї, дітей, онуків люди похилого віку більш впевнені у своїх силах, відчувають себе більш захищено та вільно щодо вибору активності у вільний час і в виборі загальної направленості активності після виходу на пенсію. Їм є з ким поділитися своїми переживаннями, обговорити свої досягнення, розділити свій успіх. Родина та друзі можуть допомогти людині похилого віку позбутися остраху починаючи нову справу, включаючись у нову активність. Також відбувається зниження значущості щасливого подружнього життя, адже загалом люди похилого віку або вже давно перебувають у шлюбі, або розлучені або є вдовами, вдівцями і пошук нових шлюбних відносин не є для них нагальною потребою.

Варто зазначити і те, що при підвищенні активності людей похилого віку відбувається зростання потреби у продуктивності життя, адже для людей похилого віку важливою є не сама активність заради активності, а скоріше якісна сторона активності, тобто та активність як має значення та користь як для самої людини похилого віку, так і для оточуючих.

На нашу думку, саме суспільна активність може відповісти на цей запит. Завдяки включеності у суспільну активність, яка може включати і навчання, і волонтерство і дозвіллену активність, відбувається особис-

тісний розвиток людей похилого віку у різних сферах і як наслідок знижується потреба особистісного зростання через її задоволення, але в той же час відбувається зростання ролі творчої самоактуалізації. Адже в силу життєвого досвіду, мудрості, накопичених знань умінь та навичок, досвіду різнопланової діяльності виникає потреба оформлення накопиченого досвіду та творчої трансформації навколишнього світу як для позитивних змін у своєму житті, так і певної частини громади, суспільства. Також прослідковується зростання значущості широти поглядів та світоглядних інтересів через різноплановість та глибинність суспільної активності, жагу та загальний інтерес до життя.

Також у ході дослідження нами були виділені основні детермінанти зниження суспільної активності серед осіб похилого віку. Так зниження активності обумовлюють наступні фактори: підвищення ролі самопочуття, підвищення потреби у стимуляції позитивного настрою, підвищення потреби у підтримці значущих інших, підвищення потреби у загальній підтримці, зниження особистісної готовності брати відповідальність, зниження рівня толерантності, зниження зацікавленості у підвищенні особистісної освіченості та розвитку, звуження широти життєвих поглядів, підвищення потреби у зростанні почуття впевненості у собі та своїх силах та інші.

Варто зазначити, що найсильніша кореляція прослідковується між самопочуття та активністю людини похилого віку. Так при зниженні активності підвищується роль самопочуття. Очевидно, що гарне самопочуття позитивно впливає на рівень активності людини та забезпечує бажання людини бути активною, включеною у різні види діяльності. Очевидним є і той факт, що рівень фізичних сил у людей похилого віку є нижчий ніж у молоді. Як ми зазначали вище старість дуже часто асоціюється з неміччю, хворобами, безпомічністю, проблемами зі здоров'ям, але зазвичай саме ці стереотипи і впливають на самовідчуття людини. Дуже часто досягаючи певного віку людина починає відчувати себе або набагато старшою за нього або молодшою. Так при досягненні пенсійного віку і закінчивши професійну діяльність людина залишившись наодинці сама з собою починає більше звертати увагу на своє самопочуття, відчуття у тілі. Працюючи, людина ніби відчуває себе завжди в тонусі, розуміючи що після хвороби або відпочинку вона все одно повинна повернутися до роботи, а з виходу на пенсію такої потреби вже немає. І обираючи пасивний вид діяльності люди похилого віку все більше відчувають, що обсяг їх сил та фізичних можливостей зменшується, їм не має для чого їх накопичувати та/або зберігати. Все частіше з вуст людини похилого віку можна почути фрази на кшталт: «Це все через вік...», «Куди мені в моєму віці...». Хоча слід відмітити, що коли людина включена у певну активність, яка відповідає її її інтересам і потребам, то вона може і не помічати своєї втоми. Так і люди похилого віку, що є досить соціально активними відмічають, що «не відчувають» свій вік. Також підвищення ролі самопочуття відбувається і через соматизацію тривоги, яка пов'язана з припиненням трудової активності, отримання нового статусу та ролі, потреби самостійно вибудовувати власну діяльність, заповнювати вільний час, якого в

такій кількості не було вже досить давно.

При зниженні активності у людей похилого віку прослідковується підвищення у них потреби у стимуляції позитивного настрою. Можна сказати, що люди похилого віку потребують ніби нового джерела нахнення для своєї активності, таких позитивних емоцій, відчуттів, які б відводили певну фізичну слабкість на задній фон. Так, наприклад, люди похилого віку, які займаються суспільною активністю наголошують на тому, що той заряд бадьорості та позитивні емоції які вони отримують під час включення у різні активності допомагає їм і не відчувати свій вік і забувати про хвороби, якщо вони є. Відбувається ніби врівноваження рівня здоров'я та настрою, гарні емоції заповнюють дефіцит гарного самопочуття.

Також при зниженні активності людей похилого віку підвищується потреба у підтримці значущих інших та у загальній підтримці. Це можна пояснити тим, що не відчуваючи підтримки з боку оточуючих, близьких людина похилого віку відчуває свою самотність, ізоляваність, непотрібність, у неї виникає відчуття того, що вона стала нікому не цікавою, її діяльність після закінчення трудової активності перестала бути значимою, корисною. дуже важливо у цей період щоб поруч з людиною похилого віку був хтось, хто допоможе їй/йому адаптуватися до нового статусу, ролі, прийняти його, обрати новий шлях або вектор руху. Це можуть бути і діти і друзі і соціальні працівники і інші значимі близькі.

Рівень соціальної активності людей похилого віку знижується і при відсутності особистісної готовності брати відповідальність на себе. Людина похилого віку з позиції суб'єкта переходить у позицію об'єкта, жертви обставин, відсутнє відчуття себе головним у побудові свого життя та подальшої життєвої перспективи.

Слід зазначити, що при зниженні активності відбувається зниження рівня толерантності у людей похилого віку та звуження широти життєвих поглядів, також відбувається зниження зацікавленості у підвищенні особистісної освіченості та розвитку. Таким людям дуже важко прийняти нові погляди, адаптуватися до змін у суспільстві, підлаштовувати своє життя до сучасних тенденцій розвитку у державі та світі загалом, це можна пояснити і тим, що людина, що досягла похилого віку є сталою, складеною особистістю, з укоріненими поглядами на життя та власним життєвим досвідом і в такому віці кардинальні особистісні зміни відбуваються важко, але можна пояснити це і тим, що таких людей просто немає бажання як змінюватися особисто, так і приймати зміни у навколишньому світі, вони можуть їх лякати, не влаштовувати, дратувати тощо, що відповідно звужує коло їх життєвих інтересів та укорінює особистісну інертність та пасивну позицію.

При зниженні активності прослідковується підвищення потреби у зростанні почуття впевненості у собі, своїх силах та потреба у підвищенні самооцінки. Для людей похилого віку вкрай важливо відчувати себе потрібними своїй сім'ї, близьким, громаді та навіть суспільству загалом і брати активну участь у їх житті, справах. А також відчувати себе спроможним на щось вагоме, не зважаючи на вік, новий статус,

втрата роботи, та навіть, по їх відчуттям, авторитету. Після припинення трудової активності їм важливо знайти ту сферу діяльності, завдяки якій вони будуть реалізовувати свій потенціал, вдовольняти свої амбіції та відчувати, що життя не закінчилось з виходом на пенсію, а продовжується, залишаючись таким же насиченим і цікавим. Беручи участь у волонтерській, громадській, творчій активності люди похилого віку починають відчувати себе більш впевнено, відчувають приплив сил та спроможність рухатися далі, ор-

ганізувати життя на власний розсуд.

Список проаналізованих у статті чинників підвищення та зниження суспільної активності людей похилого віку не є вичерпним та може бути доповнений завдяки подальшим дослідженням з даної проблематики. Отримані дані ми плануємо використовувати під час розробки програми соціально-психологічної підтримки суспільної активності людей похилого віку.

ЛІТЕРАТУРА

1. Грабовська С.Л. Соціальна активність в процесі соціалізації особистості / С.Л. Грабовська, С.М. Чолій: зб. наук. пр. Інституту психології імені Г.С. Костюка АПН України; за ред. С. Д. Максименка. – Т. XII. – Ч. 1. – К., 2010. – С. 171–181.
2. Населення України. Імперативи демографічного старіння. — К.: ВД «АДЕФ-Україна», 2014. — 288 с.
3. Соціолого-педагогічний словник / За ред. В. В. Радула. — К.: «ЕксОб», 2004. — 304 с.
4. Старіння в XXI столітті: триумф і виклик / Фонд ООН в області народонаселення (ЮНФПА) та організація «Хелпейдж Інтернешнл». — Нью-Йорк ; Лондон, 2012. — 190 с.
5. Фетіскін Н. П., Козлов В. В., Мануйлов Г. М.. Соціально-психологічна діагностика розвитку особистості і малих груп. - М., Изд-во Інституту Психотерапії - 490 с., 2002 с
6. Якуба Е. А. Соціологія / Е. А. Якуба.— Харків : Константа, 1996.— 192 с.
7. Уйсімбаєва М. Соціальна активність особистості як чинник суспільного розвитку [Електронний ресурс] / Маріяма Уйсімбаєва. — Режим доступу: http://www.kspu.kr.ua/ua/ntmd/konferentsiy/2-mizhnarodna-internet-konferentsiya-2014/section-3/1273-socialna_aktivnist_osobistosti_yak_chinnik_suspilnogo_rozvitku.

REFERENCES

1. Hrabov'ska S.L. Sotsial'na aktyvnist' v protsesi sotsializatsiyi osobystosti / S.L. Hrabov'ska, S.M. Choliy: zb. nauk. pr. Instytutu psykholohiyi imeni H.S. Kostyuka APN Ukrayiny; za red. S. D. Maksymenka. – Т. XII. – Ч. 1. – К., 2010. – С. 171–181.
2. Naselennya Ukrayiny. Imperatyvy demohrafichnoho starinnya. — K.: VD «ADEF-Ukrayina», 2014. — 288 s.
3. Sotsioloho-pedahohichnyy slovnyk / Za red. V. V. Radula. — K.: «EksOb», 2004. — 304 s.
4. Starinnya v XXI stolitti: triumf i vyklyk / Fond OON v oblasti narodonaselennya (YUNFPA) ta orhanizatsiya «Khelpeydzh Interneshnl». — N'yu-York ; London, 2012. — 190 s.
5. Fetiskin N. P., Kozlov V. V., Manuylov H. M.. Sotsial'no-psykholohichna diahnozyka rozvytku osobystosti i malykh hrup. - M., Yzd-vo Instytutu Psykhoterapiyi - 490 s., 2002 c
6. Yakuba E. A. Sotsyolohyya / E. A. Yakuba.— Khar'kov : Konstanta, 1996.— 192 s.
7. Uysimbayeva M. Sotsial'na aktyvnist' osobystosti yak chynnyk suspil'noho rozvytku [Elektronnyy resurs] / Mariyam Uysimbayeva. — Rezhym dostupu: http://www.kspu.kr.ua/ua/ntmd/konferentsiy/2-mizhnarodna-internet-konferentsiya-2014/section-3/1273-socialna_aktivnist_osobistosti_yak_chinnik_suspilnogo_rozvitku.

The main factors of social activity of elderly people

O. G. Piontkivska

Abstract. The article is devoted to the analysis of factors of increasing social activity of elderly people. The urgency of the research is due to the fact that the issue of support and development of social activity of the elderly is relevant, but not sufficiently investigated. In view of this, there is a need to study the factors of social activity of the elderly. The article presents the results of the study of the main factors of social activity of the elderly. The ways of further using the obtained results are outlined.

Keywords: elderly people, social activity, social activity of the elderly, factors of activity.

Основные факторы социальной активности людей пожилого возраста

Е. Г. Пионтковская

Аннотация. Статья посвящена анализу факторов повышения социальной активности людей пожилого возраста. Актуальность исследования обусловлена тем, что вопросы поддержки и развития общественной активности людей пожилого возраста является актуальным, но недостаточно исследованным. Несмотря на это, возникает потребность в изучении факторов социальной активности пожилых людей. В статье представлены результаты исследования основных факторов социальной активности людей пожилого возраста. Указаны пути дальнейшего использования полученных результатов.

Ключевые слова: пожилые люди, социальная активность, общественная активность людей пожилого возраста, факторы активности.